

Карпенко М. І.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

CURRENT TRENDS IN THE CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF THE STATE ON THE APPOINTMENT OF PENALTIES FOR MILITARY CRIMES

У статті аналізуються окремі положення щодо призначення покарань військовослужбовцям за вчинення військових злочинів. Констатується той факт, що здебільшого суди призначають їм покарання, не пов'язані з ізоляцією їх від військових колективів. Велика кількість таких покарань винесена за вчинення злочинів проти порядку проходження або несення військової служби (ст. ст. 407–409 КК України). Але чи виправдана така судова практика, коли держава знаходиться у стані фактичної війни?

Ключові слова: злочини проти встановленого порядку несення військової служби, військові злочини, суб'єкти військових злочинів, система покарань, кримінально-правова політика держави.

В статье анализируются отдельные тенденции относительно назначения наказаний военнослужащим за совершение воинских преступлений. Констатируется тот факт, что в большинстве случаев суды назначают им наказания, которые не связаны с изоляцией их от воинских коллективов. Большая часть таких наказаний вынесена за совершение преступлений против порядка прохождения либо несения воинской службы (ст. ст. 407–409 УК Украины). Однако оправдана ли такая судебная практика, когда страна находится в состоянии фактической войны?

Ключевые слова: преступления против установленного порядка несения воинской службы, воинские преступления, субъекты воинских преступлений, система наказаний, уголовно-правовая политика государства.

The article analyzes certain provisions regarding the appointment of sentences for servicemen for military crimes. It is noted that in the vast majority of courts they impose penalties not connected with the isolation of them from military collectives. A large proportion of such punishments were committed for crimes against the order of passing or serving military service (article 407–409 of Criminal Code of Ukraine). But is such legal practice justifiable when the State is in a state of actual war?

Key words: crimes against established order of military service, military crimes, military crimes subjects, penal system, criminal law policy of the State.

Постановка проблеми. Аналіз положень кримінального права щодо призначення покарань військовослужбовцям за вчинення військових злочинів указує на досить широкий спектр видів покарань, які застосовуються судами. І це свідчить про зміну судової практики у призначенні їм покарань. Але ці питання на етапі, коли Україна вже тривалий час знаходиться фактично у стані війни, достатнього аналізу не отримали, тому потребують додаткового висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань щодо заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили військові злочини, присвятили свої наукові праці В.М. Білоконев, В.П. Бодаєвський, І.В. Боднар, В.В. Бондарев, В.О. Бугаєв, М.Б. Головка, С.І. Дячук, М.І. Карпенко, В.І. Касинюк, Ю.Б. Курилюк, О.В. Нарожна, Т.Б. Ніколаєнко, А.М. Овчаренко, С.Б. Пузиревський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк та інші вчені. Водночас залишаються окремі питання, які потребують додаткового всебічного аналізу і висвітлення.

Метою статті є подальший аналіз і розкриття особливостей, які характеризують окремі аспекти, що стосуються покарань за вчинення військових злочинів та їх представлення для обговорення широкою загалом фахівців у цій царині законодавства.

Виклад основного матеріалу. Покарання, виконуючи загальні завдання кримінального права, переслідує конкретні цілі, визначені у кримінальному законі. У ст. 50 КК України 2001 р. йдеться про поняття покарання, чого не зазначалось в ст. 22 КК України 1960 р., та про його мету [1, с. 33].

Так, ч. 1 ст. 50 КК передбачає, що «покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [2]. Воно (покарання) має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами.

При цьому варто зазначити, що у КК України 1960 р. метою покарання передбачалось не тільки виправлення засуджених, але і їх перевиховання «у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття» [3, с. 95]. Указані цілі є загальними для всіх видів покарань (незалежно від того, до кого і за які злочини воно застосовується). Але зміст загальних цілей у застосуванні конкретних покарань за певні категорії злочинів може конкретизуватися, а шляхи і засоби їх досягнення можуть мати свої особливості.

Що стосується системи, видів і міри покарання, то з усією очевидністю у КК України 2001 р. по-

рівняно з КК УРСР 1960 р. спостерігається процес гуманізації покарань за вчинення військових злочинів. Прикладом є відсутність такої міри покарання, як смертна кара, що була передбачена у 15 випадках, зменшення максимальних строків покарання у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років, а також застосування щодо військовослужбовців покарання у вигляді службових обмежень. Достатньо широка практика застосування до засуджених військовослужбовців й інших видів покарань (штраф, позбавлення військового звання та ін.), що не пов'язані з ізоляцією від суспільства.

Учинення військових злочинів пов'язане з недостатнім вихованням винних у дусі точного дотримання встановленого порядку і правил несення або проходження військової служби, тому покарання за ці злочини переслідує однією з цілей військового і правового виховання. Воно має сприяти формуванню і розвитку таких необхідних військовослужбовцю якостей і навичок, як глибоке розуміння військового обов'язку і відданість військовій службі, повага до порядку і правил, установлених у ЗС та інших військових формуваннях, безперечне дотримання всіх вимог військової дисципліни. Водночас воно має утримувати як засудженого, так й інших військовослужбовців від здійснення нових злочинів, стимулювати їх правильну поведінку.

Кримінальне законодавство України не знає особливої системи військових покарань. До військовослужбовців, що вчинили злочини, застосовуються ті ж покарання, що і до інших злочинців. Порядок їх призначення і виконання урегульований єдиними нормами кримінального, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого законодавства. Водночас специфічні умови будівництва, реформування та розвитку, життя і діяльності ЗС та інших військових формувань України зумовлюють деякі особливості у застосуванні до військовослужбовців окремих покарань, передбачених ст. 51 КК. Основні засади, якими має керуватися суд під час призначення покарання, викладені в ст. 65 КК, згідно з якою суд призначає покарання в межах, установлених у санкціях статей Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за військові злочини, у точній відповідності до положень Загальної частини КК. Суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного й обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Визначаючи розмір кримінальної відповідальності за військове злочинне діяння, слід мати на увазі, з одного боку, розмір і значення шкоди, спричиненої військовому правопорядку, а з іншого – ступінь винності особи, що вчинила злочин. Під час призначення покарання у кожному окремому випадку суд зобов'язаний враховувати суспільну небезпеку і характер злочину, форму вини, стадію розвитку злочину, ступінь участі в ньому окремих співучасників і т.д. Його обов'язок полягає і в тому, щоб поруч із загальними началами враховувати і всі ті конкретні обставини, якими супроводжувався той чи інший військовий злочин. Суд

під час призначення покарання має виходити зі спеціальних завдань покарання у кримінальному праві. Вибір виду покарання і його розмір має знаходитися у залежності від тієї мети покарання, яка має бути здійснена щодо конкретно засудженого військовослужбовця. Особливо серйозну увагу під час визначення покарання має бути звернено на придатність особи, що вчинила військовий злочин, до подальшої військової служби, на можливість використання у військових формуваннях. Принцип індивідуалізації покарання, що виражається у встановленні покарання у відповідності до ступеня вини злочинця, його суспільної небезпеки і небезпеки вчиненого ним злочину, має непорушно здійснюватися у кожному конкретному випадку призначення покарання засудженому військовослужбовцю.

Тут є показовим вирок військового суду Київського гарнізону від 09.09.1999 р. стосовно К., залишеного без змін ухвалою військового суду Центрального регіону України, на який був внесений протест заступником Генерального прокурора України. У протесті ставилось питання про скасування судових рішень щодо К. і направлення кримінальної справи на новий судовий розгляд у зв'язку з призначенням йому несправедливого покарання внаслідок його м'якості, яке не відповідає тяжкості вчиненого та особи засудженого. Водночас військова колегія Верховного Суду України своєю ухвалою від 29.02.2000 р. вирок щодо К. залишила без змін, констатувавши, що «застосування необгрунтовано м'яких мір покарання щодо засуджених за такі злочини (ст. 101 ч. 1, п. «в» ст. 238 КК – ст. ст. 121 ч. 1, 406 ч. 3 КК України 2001 р. – М.К.) є недопустимим і суд, призначаючи покарання, має враховувати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого, сукупність усіх обставин справи, а також дані, які характеризують особу винного, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність» [4].

Але в судовій практиці мають місце і протилежні за своїм змістом судові рішення, коли окремі судді виносять явно м'які покарання, які не відповідають фактичним обставинам вчиненого. Тому згідно з повноваженнями, наданими ст. ст. 36, 45, 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд (як найвищий у системі судоустрою України, «забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» [5].

Ціль застосування покарання визначається моральним станом військової частини / підрозділу. Тому суди під час застосування покарання мають звертати особливу увагу на загальний моральний стан тієї військової частини, в якій було вчинено злочин. Вагоме значення під час застосування покарання має також врахування обстановки здійснення злочину, яка робить суттєвий вплив на суспільну небезпеку й караність діяння. Одні й ті ж дії можуть представляти різну небезпеку і тягнути за собою різні покарання (залежно від того, чи вчинені вони під час війни / збройного конфлікту, у бойовій чи мирній обстановці). Особливо вагоме значення має неми-

нучість, економічність і своєчасність застосованого покарання.

У санкціях статей 402–422, 425–435 КК види і розміри покарань встановлені з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки військових злочинів, а також виховних завдань покарання. Суспільна небезпека всякого військового злочину залежить від нанесеної шкоди об'єкту посягання, характеру здійснених дій й інших умов. Обставинами, що підвищують суспільну небезпеку військових злочинів, передбачених у розділі XIX Особливої частини КК, є вчинення протиправної дії групою осіб, за попередньою змовою групою осіб із застосуванням зброї; вчинене щодо кількох осіб або яке заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем; вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, повторно або такі, що заподіяли істотну шкоду; вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого; заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого; спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки; вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей; спричинення тяжких наслідків; учинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці; жорстоке поводження з військовополоненими; пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби. Тому під час здійснення військових злочинів при вищезазначених кваліфікувальних або особливо кваліфікувальних ознаках міра покарання значно підвищена аж до позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років або довічного позбавлення волі.

Виховні цілі покарання досягаються застосуванням у кожному конкретному випадку законної і справедливої міри покарання, яка відповідає тяжкості вчиненого злочину, особи винного й іншим обставинам кримінального провадження. Суворі індивідуалізація покарання необхідна для успішного виконання завдань правосуддя. Санкції статей, що передбачають кримінальне покарання за вчинення військових злочинів, надають для цього достатньо можливостей, оскільки не передбачають абсолютно визначених, а є відносно визначеними з широкими рамками покарання. Наприклад, у ст. 406 КК за ч. 1 – арешт на строк до шести місяців або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до одного року, або позбавленням волі на строк до трьох років; за ч. 2 – тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 – позбавленням волі на строк від трьох до десяти років. За цих умов суд може призначити міру покарання у достатній мірі, що відповідає індивідуальним особливостям обставин кожного кримінального провадження й особи винного.

Для законодавства про військові злочини, що передбачені розділом XIX Особливої частини КК, ха-

рактерним є те, що за їх вчинення серед покарань, указаних у ст. 51 КК, застосовуються штраф, службове обмеження, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні (військовій частині) військовослужбовців, позбавлення волі та довічне позбавлення волі. Водночас особа, яка вчинила злочин, передбачений статтями вищезазначеного розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 КК із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [6].

У випадках, передбачених ст. 69 КК військовослужбовцю може бути призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

За загальним правилом, позбавлення волі терміном від одного до п'ятнадцяти років передбачено для осіб, що здійснили військові злочини і показали себе небезпечними злочинцями. Але було б неправильно застосовувати позбавлення волі до тих, хто вперше вчинив правопорушення, що не має великої суспільної небезпеки і для виправлення яких не вимагається ізоляція їх від суспільства. У таких випадках суди прибігають до інших видів покарань, зокрема замінюють позбавлення волі триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Як констатував Пленум Верховного Суду України, що «більшість військовослужбовців під час відбуття цієї міри покарання (тримання в дисциплінарному батальйоні – М.К.) стають на шлях виправлення й після звільнення з дисциплінарної частини сумлінно несуть службу» [7, с. 26]. Тому у своїй постанові від 28.12.1996 р. № 15 «Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочини, в дисциплінарний батальйон» Верховний Суд України в межах компетенції щодо надання роз'яснень судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, постановив «звернути увагу судів на необхідність суворого додержання закону при призначенні військовослужбовцям строкової служби, які вчинили злочин, покарання у вигляді направлення в дисциплінарний батальйон. Таке покарання є ефективним засобом виправлення й перевиховання засуджених лише при його призначенні відповідно до вимог закону» [7, с. 26].

Ще одним основним покаранням, передбаченим ст. ст. 51 і 60 КК, що може бути призначеним до військовослужбовців за вчинені злочини, є арешт. Покарання у вигляді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців, який військовослужбовці відбувають на гауптвахті [6]. Відомо, що реальне позбавлення волі, хоч і на короткий строк, буває більш ефективним ніж умовне позбавлення волі.

Статтею 58 КК основним покаранням для військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової військової служби, передбачені також службові обмеження на строк від шести місяців до двох років. Так, коли суд, ураховуючи обставини кримінального провадження та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове

обмеження на той самий строк. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання [6].

Крім основних покарань, розглянутих вище, за вчинення тяжких та особливо тяжких військових злочинів, передбачених відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК, згідно зі ст. ст. 51 і 54 КК до військовослужбовців за вироком суду застосовується додаткове покарання у вигляді позбавлення військового звання. Як вид покарання позбавлення військового звання не вказується у санкціях норм Особливої частини КК. Судова практика свідчить, що суди, застосовуючи таке покарання, враховують такі обставини: використання винним свого військового звання для вчинення злочину або для одержання не передбачених законом пільг або переваг для себе чи для інших осіб; його ставлення до виконання службових обов'язків; наявність дисциплінарних стягнень і т. ін. Тому військового звання за вироком суду можуть бути позбавлені не тільки особи офіцерського складу, але і прапорщики, мічмани, сержанти, старшини, старші солдати і старші матроси. При цьому суд може позбавити засудженого всякого військового звання, зокрема військового звання вищого офіцерського складу, яке присвоюється Президентом України, а не тільки такого, яке присвоюється органами військового управління. У вирішенні цього питання знаходить конкретне виявлення принцип рівності всіх громадян перед законом, а також принцип незалежності судової влади.

В окремих випадках за вироком суду засуджені військовослужбовці можуть бути позбавлені права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання на строк від одного до трьох років. Під час призначення цього виду покарання як додаткового до арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, установлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а під час призначення покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні

посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 КК (застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням). У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового звання [6].

Наразі судова практика щодо покарань за військові злочини, винесені судами у 2017 р., така.

Так, протягом 2017 р. за вчинення військових злочинів щодо 2 897 осіб були винесені вироки (постанови), які набрали законної сили, з них 2 774 особи були засуджені, що встановить 95,75%. У більшості (1 806 засуджених осіб, тобто 65,1%) були звільнені від покарання та його відбування. Із цієї кількості суди 1501 особу звільнили від відбування покарання з випробуванням, 304 особи унаслідок акта амністії і 1 особу з інших підстав.

Стосовно інших 34,9% засуджених, що становить 968 осіб, види покарань, передбачені ст. ст. 51–64 КК, були застосовані таким чином: штраф – до 424 осіб, позбавлення волі на певний строк – до 226 осіб, арешт – до 203 осіб, службове обмеження – до 68 осіб, тримання в дисциплінарному батальйоні – до 41 особи, обмеження волі – до 3 осіб, громадські роботи – до 2 осіб, виправні роботи – до 1 особи.

У розрізі покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, то це покарання застосовувалось терміном 1 рік до 11 осіб; 1–2 рр. – до 48 осіб; > 2 до 3 р. – до 121 особи; > 3 р. до 5 р. – до 39 осіб; терміном 5–10 рр. – до 6 осіб; терміном 10–15 рр. – до 1 особи. У виді терміна більше 15 р. позбавлення волі та довічне позбавлення волі такі покарання судами за вчинення військових злочинів протягом 2017 р. не застосовувались [8].

Висновки. Таким чином, статистика судової діяльності свідчить про зміну кримінально-правової політики держави у бік суттєвої гуманізації покарань за вчинення військових злочинів. Водночас велика частка таких покарань протягом 2017 р. винесена за вчинення злочинів проти порядку проходження або несення військової служби (ст. ст. 407–409 КК України) у період, коли Україна знаходиться у стані фактичної війни. І тому резонно виникає запитання того, чи впливають такі занадто «м'які» покарання на запобігання інших військових злочинів?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років : порівняльні таблиці / Упорядники: Є.В. Фесенко, Я.Є. Фесенко. Київ, 2001. 272 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04.2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Уголовный кодекс Украины: Научно-практ. комент. / Отв. ред.: В.И. Шакун, С.С. Яценко: 5-е изд., доп. Київ, 1999. 1088 с.
4. Ухвала від 29 лютого 2000р.: / Архів військової колегії Верховного Суду України за 2000 р.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2.06.2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5.04. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2001. № 21. Ст. 920.

7. Про практику направлення військовослужбовців, які вчинили злочини, в дисциплінарний батальйон: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 року № 15. Правісник. Додаток до журналу «Право України», 1998, № 2(5): Постанови Пленуму Верховного Суду України (листопад 1996р. – червень 1998р.). 152 с.

8. Форма № 6. Звіт про кількість осіб засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання за 2017 р. / https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017.